

*Осадчук К.О., магістр гірничо-екологічного факультету
Житомирського державного технологічного
університету,
Давидова І.В., к.с.-г.н., доцент, науковий керівник
м. Житомир, вул. Чуднівська, 103, Україна*

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Заповідання екосистем природного походження є важливим питанням з різних точок зору. Насамперед, воно дає можливість зберегти генофонд рослинного та тваринного світу, згодом – і саму структуру екосистем. Екосистема природного походження стає прикладом для створення штучних екосистем. У цьому відношенні, своєрідною структурою, флорою та фауною, ландшафтним різноманіттям характеризуються й екосистеми природного походження Житомирщини. Аналіз сучасного стану природно-заповідного фонду (ПЗФ) Житомирської області, розгляд проблем і перспектив його розвитку – питання надзвичайно важливі для сьогодення.

За останні двадцять років кількість природно-заповідних об'єктів області зросла, значно збільшилась і площа, зокрема, за рахунок територій, які зазнали радіоактивного забруднення після аварії на Чорнобильській АЕС.

Проблема охорони природного середовища та його раціонального використання, збереження й збагачення природних ресурсів з кожним роком все більше й більше турбує людство.

Основне місце серед об'єктів ПЗФ Полісся посідають природні заповідники. Природні заповідники - це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, покликані зберегти в природному стані типові або виняткові для даної ландшафтно-зони природні комплекси з усією сукупністю їх компонентів, вивчати природні процеси і явища, що відбуваються в них, розробляти наукові засади охорони навколишнього середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Заповідники є в кожному великому природному комплексі. На території Житомирської області знаходяться два природних заповідника: Поліський (1968 р., площа – 20 104 га) та Древянський (2009 р., площа – 30 872,84 га).

Поліський природний заповідник знаходиться на території Овруцького та Олевського районів. Саме тут представлені бідні бореальні (тайгові) північні ландшафти. Це лісові та лісоболотні комплекси, яких більше немає в Україні. Є тут багато природних ландшафтів, які входять до Смарагдової мережі Європи. Це березові та хвойні заболочені ліси, верхові болота та водно-болотні угруповання, що включені до списку водно-болотних угідь міжнародного значення та знаходяться під захистом Рамсарської Конвенції.

Природа цього заповідника неповторна та некультивована, багато у чому нагадує тайгу. Ліси займають 80% території заповідника, серед них переважають соснові та березові, а також є вільхові та осикові насадження. Зустрічаються тут і ялівцево-лишайникові ліси. Цікавим є рослинний та тваринний світ Поліського природного заповідника. Серед флори заповідника більше 50 % рослин належить до смуги тайгових темнохвойних лісів. Зокрема, це веснівка дволиста, грушанка кругло-листа, зимолюбка зонтична, а на болотах зростають пухівка піхвова, пухівка широколиста, вовче тіло болотяне.

Багато рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України, зокрема, орхідних із такими дивними і цікавими назвами: гудайєра повзуча, пальчатокорінник Фукса, любка дволиста. Велику цінність також становлять лікарські рослини: цмин піщаний, звіробій, чорниця, брусниця, журавлина болотна та мучниця (ведмеже вушко).

Тваринний світ Поліського заповідника – також багатий і цікавий. Серед тварин переважають лісові види, значну частину яких також складають види тайгового походження (лось, рись, заєць білий, глухар, орябок тощо). Одним з найбільш цікавих видів тварин природного заповідника – рідкісна мінога українська. Загалом, тут мешкає 19 видів риб, 8 видів плазунів. Серед звичних для заповідника плазунів – ящірка прудка, а до нечисленних належать вуж звичайний, ящірка-живородка та черепаха болотяна, рідкісною є мідянка. У гніздовий сезон на території заповідника живе 136 видів птахів, а 107 із них охороняється згідно з Бернською конвенцією. Серед птахів переважають горобині: горобці, шпаки, синиці, дрозди, мухоловки, зяблики та інші. Крук є найбільшим серед горобиних, а до найменших належать волове око та весняний вівчарик. Зустрічаються тут бекас та вальдшнеп, крижень, чирянки велика та мала та інші. Особливу цінність становлять соколоподібні птахи, або денні хижаки. Більша частина із них – рідкісні для України. Так, скопа, беркут, лунь польовий, підорлик великий занесені до Червоної книги України, а кібчик, боривітер звичайний і підсоколик великий – до Червоної книги Білорусії. Цікавими групами є дятлові та сови, на території заповідника із дятлових зустрічаються великий, середній та малий строкатий дятел, чорна жовна. Трапляються зрідка зелена та сива жовна, трипаллий дятел. Більшість сов занесена до Червоної книги України, зокрема це пугач, бородата сова, сичик-горобець та волохатий сич. На заповідній території гніздяться такі рідкісні птахи, як чорний лелека, сірий журавель та бородата сова. Серед ссавців заповідника звичайними є козулі, кабани, лисиці та зайці, 6 видів ссавців занесені до Червоної книги України, а такі види, як вовк, рись, видра річкова належать до Європейського Червоного списку.

На території Поліського природного заповідника відповідно до законодавства заборонені всі види господарської діяльності людини: суцільні санітарні рубки, вирубування дуплястих, сухостійних, фаутих дерев та ліквідація захаращеності, меліоративні роботи, мисливство, риболовля, збір грибів та ягід. Заборонено також вільне відвідування заповідника, тому на лісових дорогах і стежках встановлені попереджувальні знаки, аншлаги, з метою захисту природи від втручання людини. Для зменшення впливу господарської діяльності навколо території заповідника створена охоронна зона площею 9878 га. На її території заборонено мисливство, проведення меліоративних робіт, суцільні рубки лісу, прокладання нових комунікацій.

Природний заповідник «Древлянський» розташований у Народицькому районі. Переважна частина території заповідника – це ліси, які сильно забруднені радіонуклідами, тобто є зоною безумовного (обов'язкового) відселення, розділені невеликими масивами колишніх сільськогосподарських угідь. Внаслідок високих рівнів радіоактивного забруднення нині вони представляють старі перелogi, а також ділянки природних лук та боліт, які повільно заліснюються переважно природнім шляхом. Антропогенний вплив на лісові та інші природні екосистеми, а також у минулому агросистеми після Чорнобильської катастрофи був мінімальний. Нині тут переважають процеси демутації флори та фауни, а наявність зони безумовного (обов'язкового) відселення забезпечує охоронний режим. Саме це разом з багатством та різноманіттям природних умов території, обумовлює її значне біологічне та ландшафтне різноманіття. Радіоекологічна ситуація значно покращується. Сьогодні, внаслідок природного розпаду радіонуклідів, відбулося значне зменшення їхньої концентрації в ґрунтах лісів.

Древлянський заповідник є одним з елементів національної екологічної мережі (Народицьке суб'ядро Чорнобильського екологічного ядра), а також важливою ІВА-територією – «Долина р. Уж», яка має велике значення для збереження популяцій багатьох видів птахів на національному та загальноконтинентальному рівнях.

Добре розвинутою, у зв'язку з надмірною кількістю атмосферних опадів є гідрографічна мережа заповідника. Найбільшою річкою природного заповідника є р. Уж, в околицях смт. Народиці в неї впадає р. Жерев. Фактично вся територія природного заповідника представляє собою єдиний водозбір. В складі флори території нараховується 826 видів судинних рослин, з них 32 види, підлягають охороні на різних рівнях, зокрема рослин занесених до Червоної книги України виявлено – 24 види. Для охорони цієї асоціації у Народицькому районі до Чорнобильської трагедії існував заказник для охорони біорізноманіття лікарських рослин. Нині охороняються значні скупчення цінних лікарських рослин. Серед фітоценозів, що занесені до Зеленої книги України, слід виділити рослинність, до складу якої у заповіднику входять рослинні угруповання (формації): глечиків жовтих, латаття білого та сніжно-білого, водяного горіха плавучого та сальвінії плавучої.

За даними літературних та облікових спостережень у Древлянському заповіднику налічується 188 видів птахів. Тваринний світ заповідника вивчений лише епізодично, однак представлений розмаїттям всіх груп. Але особливе місце посідають види, які занесені до природних списків різних рангів. Зокрема, наявні види, що увійшли до Червоної книги України, списків Бернської, Боннської та Вашингтонської Конвенцій, Європейського Червоного списку. В регіоні зареєстровано 42 види ссавців, 7 видів плазунів, 11 видів земноводних, 17 видів риб (передбачається ще додатково 3 види). За результатами наукових досліджень характерними для місцевості заповідника є: лось, козуля європейська, дикий кабан, лисиця звичайна, куниця лісова, вовк, заєць сірий, білка звичайна, бобр європейський, їжак звичайний, кріт європейський, рись звичайна тощо. Серед риб, найбільшим видовим різноманіттям характеризується родина Коропові, родини В'юнові та Окуневі, родина Щукові, також зустрічаються Сомові.

Раціональне використання земель, забруднених радіонуклідами, їх поступова реабілітація передбачає розробку та впровадження новітніх наукоємних технологій виробництва та одержання різноманітної сільськогосподарської та лісогосподарської продукції. Основною метою лісового господарства на цій території є не одержання ділової деревини, а створення лісових ценозів, близьких до природних, що характеризується максимальним поглинанням радіонуклідів, тобто здатністю стабілізувати радіологічну ситуацію і, водночас, мінімального догляду. Природні процеси лісовідновлення зараз поволі розвиваються на орних в минулому землях.

Разом з тим, спостерігається вкрай несприятлива тенденція до поступового погіршення санітарного стану раніше створених лісових насаджень. У відповідності до діючих нормативів, лісогосподарські заходи з догляду за деревиною тут не проводились практично з 1986 року, що зумовило сприятливі умови для розвитку осередків шкідників та захворюваність лісу. В лісових масивах значно зростає пожежна небезпека. Все це негативно впливає на екологічну здатність лісових екосистем, гальмує ріст і зменшує продуктивність радіоактивно забруднених насаджень.

Основними чинниками, що негативно впливають на природні комплекси заповідників Житомирської області, є радіаційне забруднення, рекреація, засмічення територій побутовими відходами, видобуток корисних копалин, браконьєрство, пожежі, частково вплив сільського та лісового господарства та інші фактори, які знищують природний ґрунтовий і рослинний покрив та фауну.